

СОЛИҚЛАРНИ ТАҲЛИЛ ҚИЛИШ МЕТОДИКАСИНИНГ НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

Турсунова Гулноза Ровшановна

Тошкент давлат иқтисодий университетини

ORCID: 0009-0003-2955-1324

Аннотация. Ушбу тадқиқот ишида солиқ таҳлилида қўлланиладиган мавжуд методлар, жумладан, иқтисодий моделлар, эмпирик усуллар, қиёсий тадқиқотлар ва солиқ қонунчилигига риоя қилиш бўйича тадқиқотлар ҳақида умумий маълумот берилган. Ушбу методологиянинг кучли томонлари, чекловлари ва қўлланилишини ўрганиш орқали ушбу тадқиқот солиқлар ва иқтисодий натижалар ўртасидаги мураккаб муносабатларни чуқурроқ тушунишга ёрдам беради.

Калит сўзлар: солиқ таҳлили, солиққа тортиш тизимлари, қонунчиликдаги ислохотлар, солиқ сиёсати, глобаллашув, рақамлаштириш, солиқдан қочиш.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ МЕТОДОЛОГИИ НАЛОГОВОГО АНАЛИЗА

Турсунова Гулноза Ровшановна

Ташкентский государственный экономический университет

Аннотация. В данной исследовательской работе представлен обзор существующих методов, используемых в налоговом анализе, включая экономические модели, эмпирические методы, сравнительные исследования и исследования соблюдения налогового законодательства. Изучая сильные стороны, ограничения и возможности применения этой методологии, данное исследование способствует более глубокому пониманию сложной взаимосвязи между налогами и экономическими показателями.

Ключевые слова: налоговый анализ, системы налогообложения, законодательные реформы, налоговая политика, глобализация, цифровизация, уклонение от уплаты налогов.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF TAX ANALYSIS METHODOLOGY

Tursunova Gulnoza Rovshanovna

Tashkent State University of Economics

Abstract. This research paper provides an overview of existing methods used in tax analysis, including economic models, empirical methods, comparative studies, and tax compliance studies. By exploring the strengths, limitations, and applications of this methodology, this study contributes to a deeper understanding of the complex relationship between taxes and economic performance.

Key words: tax analysis, taxation systems, legislative reforms, tax policy, globalization, digitization, tax evasion.

Кириш.

Солиққа тортиш замонавий жамиятларнинг асосий жиҳати бўлиб, ҳукуматлар учун даромадларни ошириш ва турли иқтисодий ва ижтимоий мақсадларга эришиш учун асосий восита бўлиб хизмат қилади. Солиқ сиёсати ва уларнинг оқибатларини таҳлил қилиш иқтисодчилар ва амалиётчилар учун жуда муҳим, чунки у турли солиқ тизимларининг адолатлилиги ва самарадорлиги ҳақида тушунча беради.

Солиқ тизимларининг мураккаблиги ва уларнинг жисмоний шахслар, корхоналар ва иқтисодларга чуқур таъсири сиёсат қарорларини самарали хабардор қилиш учун жиддий таҳлил қилишни талаб қилади. Йиллар давомида олимлар ва амалиётчилар солиққа тортишнинг назарий моделлардан тортиб эмпирик тадқиқотлар ва қиёсий таҳлилларгача бўлган турли жиҳатларини ўрганиш учун кўплаб методологияларни ишлаб чиқдилар. Ушбу методологияларни тушуниш солиқ сиёсатининг иқтисодий фаровонлик ва ижтимоий тенглик учун кенгроқ таъсирини тушуниш учун жуда муҳимдир.

Адабиётлар шарҳи.

Солиқларни таҳлил қилиш методологияси сўнгги илмий ишларда қайд этилганидек, турли хил ёндашувларни ўз ичига олади. Хусусан, Feng, (2007) фикрича маълумотни қазиб олиш солиқ маълумотлар базаларидаги маълумотларни фойдали билимга айлантириш учун ишлатилади, бу эса қарор қабул қилувчиларга катта маълумотлар тўпламларидан қимматли тушунчаларни тақдим этиш орқали ёрдам беради.

Олинийк ва бошқалар (2018) солиқ сиёсатининг таъсирини баҳолаш, солиқ тўловлари динамикасини ўрганиш ва солиқ рискларини баҳолаш учун иқтисодий тамойиллардан фойдаланишни ўз ичига олади. Ушбу таҳлиллар солиқ сиёсатининг иқтисодий оқибатларини тушунишга ёрдам беради.

Янлинг (2010) маълумотларни автоматик равишда ажратиб оладиган ва қайта ишлайдиган дастурий таъминот тизимлари орқали солиқ йиғиш ва бошқаришни интеграциялаш ва шу билан солиқ маъмуриятининг самарадорлигини ошириш керак эканлигини таъкидлаган.

Хутчисон ва бошқалар (2018) ўз тадқиқотларида солиққа оид тадқиқот маълумотларининг асосий мавзуларини аниқлаш учун фойдаланиладиган катта маълумотлар методологияси, солиққа тортишдаги академик тенденциялар ва мавзуларни чуқурроқ тушунишга ёрдам беради деб ҳисоблашади.

Шевйрков (2018) фикрича, солиқ сиёсатининг самарадорлиги ва оқибатларини ўлчаш учун миқдорий ва сифат усулларида фойдаланган ҳолда, айниқса, маҳаллий даражада солиқ имтиёзлари самарадорлигини баҳолашга қаратилган лозим. Ушбу методологиялар солиқ тизимларини баҳолаш ва изоҳлашнинг тузилган, эмпирик усулларини тақдим этиш орқали солиқ таҳлилининг ривожлантиришга сезиларли ҳисса қўшади. Уларнинг қўлланилиши солиқ маъмуриятчилигини амалий такомиллаштиришдан тортиб, назарий иқтисодий баҳолашларгача бўлган солиқ сиёсатининг иқтисодиёт ва жисмоний шахсларга қандай таъсир этиши ҳақида тўлиқ маълумот беради.

Европада солиқ таҳлили методологияси солиқ сиёсатининг самарадорлигини баҳолаш ва оширишга асосланган тадқиқотлар мавжуд бўлиб, Кластер таҳлили Европа мамлакатларини 2010 солиқ индикаторларидан фойдаланган ҳолда фискал тизимлар ва солиқ сиёсати параметрлари бўйича таснифлайди. Мамлакатлар ўртасидаги умумийлик ва фарқларни аниқлаш учун ишлаб чиқариш ва импорт солиқлари, даромад ва мулк солиғи, ижтимоий тўловлар каби асосий кўрсаткичлар таҳлил қилинади. Таҳлил турли хил солиқларнинг ЯИМга нисбатларини ва Европадаги ҳукмрон солиқ турларини акс эттирувчи турли кластерларни очиб беради (Меркулова ва Николаева, 2022).

Лиापис ва бошқалар (2014) фикрича, солиқ таҳлилига оид миқдорий ёндашув ҳар бир мамлакатнинг Европа Иттифоқидаги солиқ режими учун рақобатбардошлик индексини яратиш, солиқ режимини фарқлаш таъсирини баҳолашни ўз ичига олади. Методология турли солиқ турларини жами рақобатбардошлик солиққа тортиш индексига интеграциялаш учун эконометрик моделлардан фойдаланади, бу эса аъзо давлатлар ўртасида солиқ кўрсаткичлари ва режимнинг жозибадорлигидаги фарқлар ҳақида тушунча беради.

Барриос ва бошқалар (2016) фикрича, яна бир методология ҳисобланган динамик скоринг микросимуляция ва динамик стокастик умумий мувозанат моделларини боғлаб, ушбу методология Европа Иттифоқидаги солиқ ислохотларининг макроиқтисодий ва фискал таъсирини баҳолайди. У солиқ сиёсатидаги ўзгаришлар натижаларининг кенг қамровли кўринишини тақлиф қилувчи меҳнат бозорининг қайта алоқа таъсирини ва кенгроқ иқтисодий жавобларни ўз ичига олади.

Биз билган қиёсий таҳлил усули воситасида эса Европа Иттифоқида аъзо турли давлатлар бўйича солиқ тизимларини солиштириш орқали, солиққа тортиш қоидаларини уйғунлаштиришга қаратилган номутаносиблик ва умумийликларни аниқлайди. Тадқиқот тўғридан-тўғри солиқлар ва уларнинг фискал босим, иқтисодий ўсиш ва ҳукуматлар дуч келадиган солиқ муаммолари билан боғлиқлигига қаратилган (Wołowies, 2019). Ушбу методологиялар Европада солиқ тизимларини таҳлил қилиш ва такомиллаштиришда қўлланиладиган турли стратегияларни кўрсатади, уларнинг ҳар бири солиқларнинг бутун қитъадаги иқтисодий фаолият ва фискал сиёсатга қандай таъсир қилишини яхшироқ тушунишга ёрдам беради.

Маҳаллий олимларимиздан Пардаев(2014), Исроилов (2006), Қурбонов (2008), Ҳотамовларнинг (2016) илмий ишларида солиқ таҳлилидаги назарий ва методологик асосларнинг айрим жиҳатлари ўрганилган бўлса, Исаев (2021;2022;2023;2024) тадқиқотларида солиқ таҳлили комплекс тарзда тадқиқ этиб келинмоқда.

Таҳлил ва натижалар муҳокамаси.

Солиқ таҳлили солиққа тортишнинг иқтисодий хатти-ҳаракатларга, бозор натижаларига ва ижтимоий фаровонликка таъсирини тушунишга қаратилган турли хил методологияларни (1-жавдал) ўз ичига олади.

Солиқ таҳлилида назариялар билан бирга фойдаланиладиган иқтисодий моделлар ҳам мавжуд. Иқтисодий моделлар солиқлар иқтисодий хатти-ҳаракатларга, бозор натижаларига ва умумий фаровонликка қандай таъсир қилишини тушуниш учун солиқ таҳлилида қўлланиладиган асосий воситалардир. Қуйида солиқ таҳлилида қўлланиладиган асосий иқтисодий моделлар келтирилган:

1. Неоклассик моделлар:

Неоклассик моделлар жисмоний шахслар ва фирмалар томонидан рационал қарорлар қабул қилиш тамойилларига асосланади, бунда иқтисодий агентлар чекловлар остида фойдали (жисмоний шахслар учун) ёки фойдани (фирмалар учун) максималлаштиришга интилади. Солиқ таҳлили жараёнида неоклассик моделлар жисмоний шахслар ва корхоналарнинг солиқ имтиёзлари ва чекловларидаги ўзгаришларга қандай муносабатда бўлишлари ҳақида тушунча беради.

1.1. *Истеъмол назарияси:* Истеъмолчи назарияси нархлар ва бюджет чекловларини ҳисобга олган ҳолда, ўзларининг фойдалилигини максимал даражада ошириш учун одамлар ўз даромадларини турли хил товарлар ва хизматлар орасида қандай тақсимлашини таҳлил қилади. Солиқларни таҳлил қилишда истеъмолчилар назарияси солиқлардаги ўзгаришлар истеъмол шакллари ва меҳнат тақлифи қарорлари каби истеъмолчиларнинг хатти-ҳаракатларига қандай таъсир қилишини тушунишга ёрдам беради.

Солиқ таҳлиliga оид назариялар¹⁶⁸

Тури	Мазмун-моҳияти
Неоклассик иқтисодий назария	Неоклассик иқтисодий назария кўплаб солиқ таҳлилининг асосини ташкил этади, унда жисмоний шахслар ва фирмалар томонидан имтиёзлар ва чекловларга жавобан оқилона қарорлар қабул қилинишига урғу беради. Неоклассик таҳлилда марказий ўринни солиқлар туфайли бузилишлар натижасида ҳосил бўлган самарадорликни йўқотиш тушунчаси ўз ичига олади. Ушбу назария солиқларнинг истеъмолчиларнинг хулқ-атвориغا, ишчи кучи таклифига, инвестиция қарорлари ва бозор натижаларига қандай таъсир қилиши ҳақида тушунча беради.
Давлат молияси назарияси	Давлат молияси назарияси ҳукуматнинг иқтисодиётдаги ролини ва солиқ сиёсати асосидаги тамойилларни тушуниш учун асос яратади. Асосий тушунчалар солиққа тортишнинг оптимал назариясини ўз ичига олади, бунда ҳукуматлар ижтимоий фаровонликни максимал даражада ошириш ва самарадорлик йўқотишларини минималлаштириш учун солиқ тизимларини қандай ишлаб чиқиш кераклигини ўрганади. Бундан ташқари, солиқларнинг пайдо бўлиши назарияси солиқ юкининг жамиятдаги турли гуруҳлар ўртасида қандай тақсимланишини аниқлайди.
Хулқ-атвор иқтисодиёти	Хулқ-атвор иқтисодиёти қарорлар қабул қилиш таҳлиliga психология ва социологиядан олинган тушунчаларни киритиш орқали анъанавий иқтисодий назарияни тўлдиреди. Бу нуқтаи назар шуни тан оладик, одамлар кўпинча рационалликдан четга чиқадилар ва ўз танловларида нотўғри ва эвристикаларни намоён этишлари мумкин. Солиқларни таҳлил қилиш жараёнида хулқ-атвор иқтисодиёти психологик омилларнинг солиқ тўловчининг қонунчиликка риоя қилиш хулқ-атвориغا, адолат ҳақидаги тасаввурларига ва солиқ сиёсатидаги ўзгаришларга қандай таъсир қилишини ёритади.
Динамик рейтинг	Динамик рейтинг вақт ўтиши билан солиқ сиёсатидаги ўзгаришларнинг кенгроқ иқтисодий таъсирини ҳисобга олган ҳолда анъанавий статик таҳлилни кенгайтиради. Ушбу ёндашув солиқ сиёсати иқтисодий ўсиш, инвестициялар ва самарадорликка таъсир қилиши мумкинлигини тан олади ва шу билан узоқ муддатда солиқ тушумлари ва фискал натижаларга таъсир қилади. Динамик баҳолаш усуллари солиқ ўзгаришларининг фискал таъсирини янада кенгроқ баҳолашни таъминлайди.
Солиқларга риоя қилиш назарияси	Солиқ қонунчилигига риоя қилиш назарияси солиқ тўловчиларнинг хатти-ҳаракатларига таъсир этувчи омилларни ва солиққа тортиш механизмларининг самарадорлигини ўрганади. Солиқ тўловчилар солиқ мажбуриятларини минималлаштириш учун мажбурий ҳаракатлар, солиқ ставкалари, жарималар ва ижтимоий нормалар каби омиллар таъсирида стратегик хатти-ҳаракатларни амалга ошириши мумкинлигини тан олади. Самарали солиқ сиёсати ва амалга ошириш стратегияларини ишлаб чиқиш учун солиқ тўловчининг риоя қилиш хулқ-атворини тушуниш муҳимдир.

1.2. *Ишлаб чиқарувчи назарияси:* Ишлаб чиқарувчи назарияси, ишлаб чиқариш нархлари, технология ва бозор талаби каби омилларни ҳисобга олган ҳолда, фирмалар фойдани кўпайтириш учун ишлаб чиқариш ва нархлаш қарорларини қандай қабул қилишини ўрганади. Солиқларни таҳлил қилишда ишлаб чиқарувчилар назарияси солиқларнинг корпоратив даромад солиғи ёки иш ҳақи солиғи каби ўзгаришлар корхоналарнинг ишлаб чиқариш қарорларига, инвестиция хатти-ҳаракатларига ва бозор рақобатбардошлигига қандай таъсир қилишини тахмин қилишга ёрдам беради.

2. Хулқ-атвор моделлари:

Хулқ-атвор моделлари психология ва социологиядан олинган тушунчаларни иқтисодий таҳлилга киритиб, одамлар мукамал рационалликдан четга чиқишлари ва қарор қабул қилишда тарафкашлик, эвристика ва ижтимоий имтиёзларни намоён этиши мумкинлигини тан оладилар. Солиқларни таҳлил қилишда хулқ-атвор

¹⁶⁸ Тадқиқотлар асосида муаллиф томонидан шакллантирилган.

моделлари солиқ тўловчининг хатти-ҳаракати ва солиқ сиёсатининг самарадорлигини янада чуқурроқ тушунишни таъминлайди.

2.1. Истиқбол назарияси: Истиқбол назарияси шуни таъкидлайдики, одамлар натижаларни мос ёзувлар нуқтасига нисбатан баҳолайдилар ва йўқотишдан кўрқишади, яъни улар даромаддан кўра йўқотишларга кўпроқ сезгир. Солиқларни таҳлил қилишда истиқбол назарияси солиқ тўловчилар солиқлардаги ўзгаришларни қандай қабул қилишларини ва уларнинг мувофиқлик хатти-ҳаракатлари ва солиқни режалаштириш стратегияларига қандай таъсир кўрсатиши мумкинлигини тушунтиришга ёрдам беради.

2.2. Ижтимоий имтиёзлар моделлари: Ижтимоий имтиёзлар моделлари иқтисодий қарорларни қабул қилишда адолат, ўзаро муносабат каби омилларни ҳисобга олади. Солиқларни таҳлил қилишда ушбу моделлар солиқ адолати ва ижтимоий меъёрлар ҳақидаги тасавурлар солиқ тўловчининг солиққа тортиш хулқ-атворида ва солиққа тортишга муносабатига қандай таъсир қилишини тушунишга ёрдам беради.

3. Динамик моделлар:

Динамик моделлар солиқ сиёсатининг иқтисодий ўзгарувчилар ва фаровонликка узоқ муддатли таъсирини таҳлил қилади, қарор қабул қилишнинг вақтлараро табиати ва солиқ ўзгаришларининг динамик қайта алоқа таъсирини ҳисобга олади.

3.1. Бир-бирига мос келадиган авлодлар моделлари: Бир-бирига ўхшаш авлодлар моделлари солиқ сиёсатининг жамғармалар, инвестициялар ва авлодлараро трансферларга қандай таъсир қилишини ҳисобга олган ҳолда, вақт ўтиши билан шахсларнинг турли авлодлари ўртасидаги ўзаро муносабатларни акс эттиради. Солиқларни таҳлил қилишда ушбу моделлар турли ёшдаги гуруҳларда солиқ сиёсатининг тақсимланиш ва фаровонлик оқибатларини баҳолашга ёрдам беради.

3.2. Вақтлараро оптималлаштириш моделлари: Вақтлараро оптималлаштириш моделлари меҳнат даромадлари, активлар даромадлари ва солиқлар каби омилларни ҳисобга олган ҳолда, умр бўйи фойдани максимал даражада ошириш учун одамлар бир неча даврларда истеъмол ва тежаш қарорларини қандай қабул қилишларини таҳлил қилади. Солиқларни таҳлил қилишда ушбу моделлар солиқлардаги ўзгаришлар, масалан, капитал даромад солиғи ёки мулк солиғи, жисмоний шахсларнинг вақтлараро истеъмоли ва жамғарма хатти-ҳаракатларига қандай таъсир қилишини тушунишга ёрдам беради.

Ушбу иқтисодий моделлар, бошқалар қатори, солиққа бўлган хатти-ҳаракатлар ва ва солиқ таҳлилини ҳар томонлама тушунишга ёрдам беради.

Эмпирик усуллар солиқ сиёсати ва хатти-ҳаракатларининг таъсири ҳақида эмпирик далилларни тақдим этиш орқали солиқ таҳлилида ҳал қилувчи роль ўйнайди. Солиқ таҳлилида қўлланиладиган баъзи усуллар:

1. Регрессия таҳлили бир ёки бир нечта мустақил ўзгарувчилар (масалан, солиқ ставкалари, даромад даражалари ёки демографик хусусиятлар) ва қарам ўзгарувчи (солиқ тушумлари, ишчи кучи таклифи ёки инвестициялар каби) ўртасидаги муносабатни баҳолаш учун ишлатиладиган статистик усулдир. Солиқларни таҳлил қилишда регрессия таҳлили солиқ сиёсатидаги ўзгаришларнинг турли иқтисодий натижаларга, масалан, бандлик, жамғармалар, инвестициялар ёки даромадларни тақсимлаш таъсирини баҳолаш учун ишлатилиши мумкин.

2. Фарқлардаги фарқларни баҳолаш солиқ сиёсати ўзгаришидан олдин ва кейин тузатилган ва назорат гуруҳлари ўртасидаги натижалардаги ўзгаришларни таққослайди. Гуруҳлар ўртасидаги вақт ўзгармас фарқларни назорат қилиш орқали солиқ сиёсатидаги ўзгаришларнинг иқтисодий натижаларга сабабий таъсирини аниқлашга ёрдам беради. Солиқ таҳлилида Фарқлардаги фарқларни баҳолаш ҳисоб-китоби одатда солиқ ислохотлари ёки солиқ ставкаларидаги ўзгаришларнинг бандлик, иш ҳақи ёки инвестицияларга таъсирини баҳолаш учун ишлатилади.

3. *Воқеаларни ўрганиш* муайян ҳодисаларнинг, масалан, солиқ қонунлари ёки қоидаларидаги ўзгаришларнинг молиявий бозорларга ёки иқтисодий ўзгарувчиларга таъсирини таҳлил қилади. Молиявий бозорларнинг солиқ билан боғлиқ ҳодисаларга қандай муносабатда бўлишини ўрганиб, воқеаларни ўрганиш солиқ сиёсатидаги ўзгаришларнинг иқтисодий таъсири ҳақида тушунча беради. Солиқларни таҳлил қилишда воқеаларни ўрганиш солиқ ислохотлари, солиқ ставкаларининг ўзгариши ёки янги солиқ имтиёзлари ҳақидаги эълонларга бозор муносабатини баҳолаш учун ишлатилиши мумкин.

4. *Микросимуляция моделлари* солиқ сиёсатидаги ўзгаришларга жавобан алоҳида солиқ тўловчилар ёки уй хўжаликларининг хатти-ҳаракатларини симуляция қилади. Ушбу моделлар солиқ ислохотларининг турли даромад гуруҳлари ва демографик гуруҳларга тақсимлаш таъсирини баҳолаш учун даромадлар, демография ва солиқ мажбуриятлари бўйича батафсил микро даражадаги маълумотлардан фойдаланади. Солиқларни таҳлил қилишда солиқ сиёсатидаги ўзгаришларнинг даромадлар тенгсизлигига, қашшоқлик даражасига ва солиқ юкларининг тақсимланишига таъсирини баҳолаш учун микросимуляция моделларидан фойдаланилади.

5. *Ҳисоблаш мумкин бўлган умумий мувозанат моделлари* солиқ сиёсатидаги ўзгаришларга жавобан иқтисодиётнинг турли тармоқлари ва уй хўжаликлари ўртасидаги ўзаро таъсирларни симуляция қилади. Ҳисоблаш мумкин бўлган умумий мувозанат моделлари иқтисодиётнинг бир секторидаги ўзгаришлар бошқа тармоқларга ва умумий иқтисодий фаровонликка қандай таъсир қилишини ҳисобга олган ҳолда ишлаб чиқариш, истеъмол, инвестициялар ва савдо оқимларига солиқ сиёсатидаги ўзгаришларнинг динамик қайта таъсирини қамраб олади. Солиқларни таҳлил қилишда ҳисоблаш мумкин бўлган умумий мувозанат моделлари солиқ ислохотлари, солиқ ставкаларининг ўзгариши ёки янги солиқ имтиёзларининг макроиқтисодий таъсирини баҳолаш учун ишлатилади.

6. *Динамик стокастик умумий мувозанат моделлари* таҳлилга вақтлараро қарорлар қабул қилишни киритиш орқали ҳисоблаш мумкин бўлган умумий мувозанат моделларини кенгайтиради. Динамик стокастик умумий мувозанат моделлари вақт ўтиши билан иқтисодий натижаларга хос бўлган ноаниқлик ва ўзгарувчанликни қамраб олади, солиқ сиёсати ва иқтисодий шароитлардаги ўзгаришларга жавобан шахслар ва фирмалар ўз хатти-ҳаракатларини қандай созлашларини ҳисобга олади. Солиқларни таҳлил қилишда динамик стокастик умумий мувозанат моделлари солиқ сиёсатидаги ўзгаришларнинг бизнес цикллари, иқтисодий ўсиш ва фаровонликка кўп даврлардаги динамик таъсирини баҳолаш учун ишлатилади. Умуман олганда, ушбу эмпирик усуллар, жумладан, солиқ сиёсатининг иқтисодий хулқ-атворга, бозор натижаларига ва ижтимоий фаровонликка таъсирини баҳолаш учун қимматли воситалар билан таъминлайди.

Яна бир муҳим масала, солиқ тизимларини қиёсий ўрганиш турли мамлакатлар ёки минтақалар бўйича солиқ тизимларининг тузилиши, бошқаруви ва натижаларини ўрганишни ўз ичига олади. Солиқ тизимларини қиёсий тадқиқ қилишда кенг қўлланиладиган методларнинг умумий кўриниши ва мазмуни 2-жавдалда келтирилган.

**Солиқ тизимларини қиёсий тадқиқ қилишда кенг
қўлланиладиган методлар¹⁶⁹**

Тури	Мазмун-моҳияти
Тавсифий таҳлил	Турли мамлакатлар ёки минтақалардаги солиқ тизимлари, жумладан ундириладиган солиқ турлари, солиқ ставкалари, солиқ солинадиган базалар, маъмурий тартиб-қоидалар ва ижро механизмларини батафсил кўриб чиқишни ўз ичига олади ва солиқ тизимларининг ўхшашликлари, фарқлари ва тенденцияларини аниқлашга ёрдам беради ҳамда кейинги қиёсий таҳлил учун асос яратади.
Миқдорий қиёсий таҳлил	Миқдорий маълумотлардан фойдаланган ҳолда муайян солиқ сиёсати ўзгарувчилари ёки натижаларини мамлакатлар ёки минтақалар бўйича таққослашни ўз ичига олади. Бу солиқ тушумларини ялпи ички маҳсулотнинг улуши сифатида солиштириш, турли даромад гуруҳлари ёки тармоқлар бўйича самарали солиқ ставкалари, солиққа риоя қилиш ставкалари ёки бошқа тегишли кўрсаткичларни ўз ичига олиши мумкин. Миқдорий қиёсий таҳлил турли солиқ тизимларининг нисбий кўрсаткичлари бўйича эмпирик далилларни тақдим этади ва солиқ сиёсати натижаларининг ўзгаришига олиб келадиган омилларни аниқлашга ёрдам беради.
Эконометрик таҳлил	Мамлакатлар ёки минтақалар бўйича солиқ сиёсати ўзгарувчилари ва иқтисодий натижалар ўртасидаги муносабатларни баҳолаш учун статистик усуллардан фойдаланишни ўз ичига олади. Бу солиқ сиёсатининг иқтисодий ўсиш, инвестициялар, бандлик ёки даромадлар тенгсизлиги каби ўзгарувчиларга таъсирини аниқлаш учун регрессия таҳлили, панель маълумотлар таҳлили ёки бошқа эконометрик усулларни ўз ичига олиши мумкин. Эконометрик таҳлил солиқ сиёсатининг иқтисодий натижаларга сабабий таъсирини баҳолашга ва чалкаш омилларни назорат қилишга ёрдам беради.
Кейс стадий	Танланган мамлакатлар ёки минтақалардаги солиқ тизимларининг ўзига хос жиҳатларини чуқур таҳлил қилишни ўз ичига олади. Кейс тадқиқотлари алоҳида солиқ сиёсати ислохотлари, маъмурий амалиётлар, мувофиқлик стратегиялари ёки бошқа тегишли мавзуларга қаратилиши мумкин. Солиқ тизимининг ўзига хос хусусиятлари ҳақида батафсил сифат ва миқдорий тушунчаларни тақдим этиш орқали амалий тадқиқотлар турли солиқ ёндашувларининг кучли, заиф томонлари ва амалий оқибатларини ёритишга ёрдам беради.
Қиёсий институционал таҳлил	Турли мамлакатлар ёки минтақаларда солиқ тизимларига асосланган институционал асосларни ўрганишни ўз ичига олади. Бу солиқ сиёсатини шакллантириш, амалга ошириш ва амалга оширишда солиқ органлари, қонун чиқарувчи органлар, суд тизимлари ва бошқа институтларнинг ролини таҳлил қилишни ўз ичига олиши мумкин. Қиёсий институционал таҳлил институционал тузилмалардаги фарқлар солиқ сиёсати натижалари ва самарадорлигини қандай шакллантиришини аниқлашга ёрдам беради.
Халқаро солиқ ҳуқуқи таҳлили	Турли мамлакатлар ёки минтақаларда солиққа тортишни тартибга солувчи ҳуқуқий базаларни солиштиришни ўз ичига олади. Бу солиқ шартномалари, икки томонлама битимлар, икки томонлама солиққа тортишдан қочиш механизмлари ва бошқа халқаро солиқ қоидаларини таҳлил қилишни ўз ичига олиши мумкин. Халқаро солиқ ҳуқуқи таҳлили трансчегаравий савдо, инвестициялар ва солиққа тортиш учун ҳуқуқий муҳитни баҳолашга ёрдам беради ва солиқ сиёсатини халқаро миқёсда уйғунлаштириш ёки мувофиқлаштириш имкониятлари ва муаммоларни аниқлашга ёрдам беради.
Манфаатдор томонлар сўровлари ва суҳбатлари	Манфаатдор томонлар ўртасида сўровлар ва суҳбатлар солиқ маъмурлари, бизнес ва солиқ сиёсати ва бошқаруви билан боғлиқ бошқа манфаатдор томонлардан сифатли маълумотларни тўплашни ўз ичига олади. Сўровлар ва интервьюлар манфаатдор томонларнинг солиқ тизимларининг кучли, заиф томонлари ва муаммолари бўйича нуқтаи назарини ўрганишга ёрдам беради ҳамда солиқ сиёсатини амалга оширишнинг амалий воқеликлари ҳақида қимматли тушунчалар беради.

¹⁶⁹ Тадқиқотлар асосида муаллиф томонидан шакллантирилган.

2-жадвалда келтирилган методоларни қўллаш орқали солиқ тизимларини қиёсий ўрганиш турли солиқ ёндашувларининг кучли ва заиф томонларини яхшироқ тушунишга, илғор тажрибаларни аниқлашга ёрдам беради.

Хулоса ва таклифлар.

Юқоридагиларга асосланиб айтиш мумкинки, солиқ таҳлили кўп тармоқли соҳа бўлиб, солиққа тортишнинг иқтисодий хулқ-атворга, бозор натижаларига ва ижтимоий фаровонликка таъсирини тушунишга қаратилган турли хил методлар мажмуасини ўз ичига олади. Тадқиқот давомида биз солиқ таҳлилида қўлланиладиган турли иқтисодий моделларни, жумладан, неоклассик моделларни ва хулқ-атвор моделларини ўрганиб чиқдик. Ушбу моделлар солиқларнинг шахс ва корхона хулқ-атворида қандай таъсир қилиши ва солиқ тўловчининг солиқ сиёсатидаги ўзгаришларга муносабатини тушуниш учун назарий асос яратади.

Ушбу тадқиқот солиқ таҳлилида кейинги тадқиқот ва услубий ривожланиш йўналишларини белгилайди. Келажакдаги тадқиқотлар илғор моделлаштириш усулларида фойдаланган ҳолда солиқ сиёсатининг динамик таъсирини ўрганиши, солиққа риоя қилиш хатти-ҳаракатларини шакллантиришдаги институционал омилларнинг ролини ўрганиши ва солиқ сиёсати ва бошқаруви учун рақамлаштириш ва глобаллашув каби ривожланаётган тенденцияларнинг оқибатларини ўрганиши мумкин.

Адабиётлар/Литература/Reference:

Barrios, S., Dolls, M., Maftei, A., Peichl, A., Riscado, S., Varga, J., & Wittneben, C. (2016). *Dynamic Scoring of Tax Reforms in the European Union. Public Economics: Taxation.* <https://doi.org/10.2139/ssrn.2939601>.

Bhatti M. A., Isayev F. *Evaluating the Effectiveness of Mandatory IFRS Adoption in Enhancing Transparency and Governance in Saudi Arabia //Cuadernos de Economía. – 2023. – Т. 46. – №. 132. – С. 110-119.*

Feng, Z. (2007). *The Application of Data Mining Techniques in Tax Analysis. Science and Technology of West China.*

Hutchison, P., Plummer, C., & George, B. (2018). *Latent Semantic Analysis: A Big Data Opportunity for Tax Research. The Contemporary Tax Journal.* <https://doi.org/10.31979/2381-3679.2018.070104>.

Ikromovich, I.F. (2022). *Analysis of resource taxes based on tax analysis technique. International Journal of Management IT and Engineering, 12(12), 65-71.*

Isaev, F. (2021). *Advantages of applying tax incentives in the conditions of economic crisis. International Journal of Marketing and Technology, 11(8), 15-25.*

Isaev, F.I. (2021). *Tax Policy of the Republic of Uzbekistan. International Journal of Management IT and Engineering, 11(8), 1-9.*

Khamdamov, S. J., Usmanov, A. S., Abdulazizova, O., Isaev, F., Kholbaev, N., Makhmudov, S., & Kholbaeva, S. (2022, December). *ECONOMETRIC MODELING OF CENTRAL BANK REFINANCING RATE IN UZBEKISTAN. In Proceedings of the 6th International Conference on Future Networks & Distributed Systems (pp. 253-257).*

Liapis, K., Galanos, C., Politis, E., & Kantianis, D. (2014). *A Quantitative Approach to Measure Tax Competitiveness between EU Countries. European Economics: Political Economy & Public Economics eJournal.*

Merkulova, T., & Nikolaeva, O. (2022). *Cluster analysis of tax indicators in European countries. Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University Economic Series.* <https://doi.org/10.26565/2311-2379-2022-102-08>.

Shevyrvkov, L. (2018). *Methodology for assessing tax benefits at the local level., 117-122.* <https://doi.org/10.26425/1816-4277-2018-6-117-122>.

Wołowiec T. *Economic Effects of Taxation by Income Taxes in European Union Member States (Outline of the Problem. International Journal of New Economics and Social Sciences 2019; № 1(9): 29-49.*

Yanling, X. (2010). *Tax Analysis System Design and Implementation. Computer Programming Skills & Maintenance.*

Исаев Ф. *Аудит самарадорлигининг назарий-амалий талқини //Приоритетные направления, современные тенденции и перспективы развития финансового рынка. – 2023. – С. 359-361.*

Исаев Ф. И. *Солиқ текширувларини рақамлаштириш зарурияти. “Бизнес-эксперт” илмий журнали. – 2021. – Т. 6. – С. 52-54.*

Исаев, Ф. (2022). *Йуриқ корхоналар мисолида солиқ йиғилувчанлиги кўрсаткичини таҳлил қилиш методикасини такомиллаштириш. Iqtisodiyot Va ta’lim, 24(1), 317–326. <https://cedr.tsue.uz/index.php/journal/article/view/955>*

Исаев, Ф. (2023). *Молиявий ҳисобот сифатини оширишда солиққа тортиш, мустақил аудит ва ички назоратнинг ўрни. Iqtisodiy Taraqqiyot Va Tahlil, 1(7), 305–310. <https://doi.org/10.60078/2992-877X-2023-vol1-iss7-pp305-310>*

Исаев, Ф. (2023). *Солиқ таҳлили - иқтисодий таҳлилнинг таркибий қисми. Nashrlar. <https://e-itt.uz/index.php/editions/article/view/35>*

Исаев, Ф. (2023). *Солиқ услоҳотлари ва уларнинг оқибатларини баҳолаш. Nashrlar, 1(2), 59–62. <https://e-itt.uz/index.php/editions/article/view/421>*

Исаев, Ф. (2023). *Солиқ услоҳотларининг таъсирини таҳлил қилиш. Iqtisodiy Taraqqiyot Va Tahlil, 1(6), 155–161. <https://doi.org/10.60078/2992-877X-2023-vol1-iss6-pp155-161>*

Исаев, Ф. (2023). *Солиқ услоҳотларининг таъсирини таҳлил қилиш. Iqtisodiy Taraqqiyot Va Tahlil, 1(6), 155–161. <https://doi.org/10.60078/2992-877X-2023-vol1-iss6-pp155-161>*

Исаев, Ф. (2023). *Солиқ таҳлилининг фискал сиёсат самарадорлигига таъсир қилиш усуллари. Nashrlar, 1(1), 128–131. <https://doi.org/10.60078/2023-vol1-iss1-pp128-131>*

Исаев, Ф. (2023). *Солиқ текширувлари: аудит самарадорлиги таҳлили. Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар, 11 (1), 394–401. https://doi.org/10.55439/EIT/vol11_iss1/a42*

Исаев, Ф. (2023). *Солиқ юкини камайтиришда солиқ таҳлилининг таъсирига оид назарий мулоҳазалар. International Journal of Economics and Innovative Technologies, 11(2), 415–421. https://doi.org/10.55439/EIT/vol11_iss2/i41*

Исаев, Ф. (2023). *Солиқларнинг фаровонликка таъсири назарияси. “Milliy Iqtisodiyotni Isloh Qilish Va Barqaror Rivojlantirish Istiqbollari” Respublika Ilmiy-Amaliy Konferensiyasi Materiallari to’plami., 206–208. <https://conference.tsue.uz/index.php/article/article/view/393>*

Исаев, Ф. (2024). *Рақамли иқтисодиёт шароитида солиқ таҳлилининг методологик ёндашувлари. Nashrlar, 156. <https://e-itt.uz/index.php/editions/article/view/667>*

Исаев, Ф. (2024). *Рақамли молиявий активларни солиққа тортиш масалалари. Iqtisodiy Taraqqiyot Va Tahlil, 2(1), 352–360. <https://e-itt.uz/index.php/eitt/article/view/632>*

Исроилов Б.И. (2006) *“Солиқларнинг молиявий ҳисоби ва таҳлилининг методологик асослари”*. Диссертация и.ф.д., Самарқанд;

Қурбанов З.Н. (2008) *«Солиқ ҳисоби ва аудитининг назарий ва методологик асослари»*. Дис...и.ф.д. - Тошкент.: БМА, 272 б.;

Oliinyk O., D. Grytsyshen, S. Kucher, 2018 *Tax Policy for Economic Recovery and Growth. January 2009. SourceRePEC*

Пардаев М.Қ. ва бошқалар (2014) *Иқтисодий таҳлил назарияси, Сано-стандарт, Т.: 336 бет;*

Ҳотамов К.Р. (2016) *“Билвосита солиқлар ҳисоби, таҳлили ва аудитини такомиллаштириш” диссертация и.ф.д., Т.: 136 б;*